

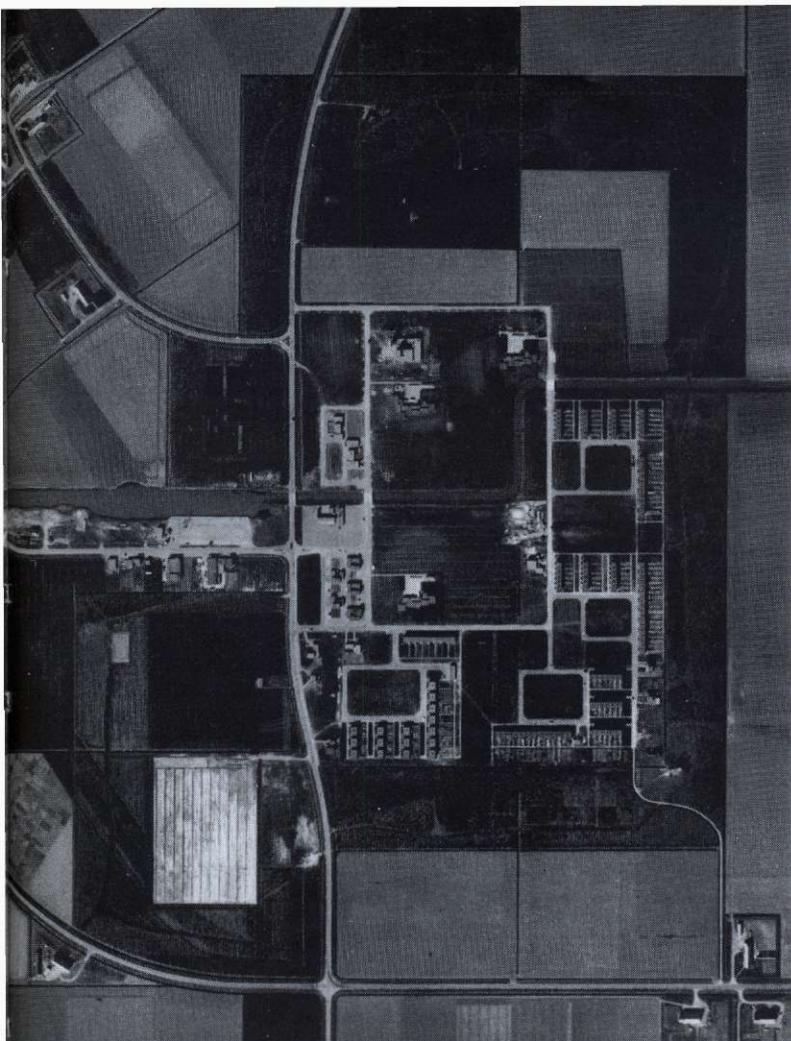
Een uitbreidingsplan voor Nagele

De architectonische discipline onderhoudt een merkwaardige relatie met de vernieuwing van de stad. Terwijl binnensteden 'onder architectuur' verbouwd worden, vallen naoorlogse woongebieden ten prooi aan volkshuistvesters en betonrot-experts. Door de woontechnische en bouwkundige veroudering van het woningbestand en de wijziging van de bevolkingssamenstelling treedt hier een verlies aan economisch draagvlak op en sluit de aanwezige voorzieningenstructuur niet langer aan op de actuele situatie. De oplossing is simpel: aanpassing van de voorzieningenstructuur, woningverbetering en verdichting.

Verdichting betekent uitbreiding van het aantal woningen en daarmee een vergroting van het economisch draagvlak. In de woongebieden worden op beschikbare locaties extra woningen gebouwd. Vaak is de locatiekeuze op louter pragmatische gronden bepaald: groengebieden en vrijgekomen terreinen van verouderde voorzieningen. Architectonische overwegingen spelen nauwelijks een rol. Een genuanceerde meningsvorming over de architectonische en stedenbouwkundige kwaliteiten van naoorlogse woongebieden moet waarschijnlijk nog beginnen. In enkele gevallen heeft die meningsvorming al plaats gevonden. Eén daarvan betreft Nagele, een dorp in de Noord-Oost Polder dat vanaf 1948 is ontworpen en gebouwd door architecten van 'de 8' en 'Opbouw'. Dit dorp wordt algemeen erkend als een bijzonder voorbeeld van het naoorlogse moderne bouwen. Sommigen willen zelfs het gehele dorp tot monument verklaren.

De problemen waar Nagele mee te maken heeft zijn niet principiëel anders dan die van naoorlogse woonwijken. Ook hier vindt uitholling van het economisch draagvlak plaats door een veranderde bevolkingssamenstelling. Het is aan de unieke planningsgeschiedenis van de NOP¹ te wijten dat dit ingrijpende gevolgen heeft. Het verlies aan economisch draagvlak bedreigt meteen het voortbestaan van basisvoorzieningen, zoals winkels voor de eerste levensbehoeften. De noodzaak tot structurele verbetering is dus evident, ook voor het 'monument' Nagele.

1. De NOP zou de meest radicale Zuiderzeepolder genoemd mogen worden. Meer dan de Wieringermeer of de Flevopolders laat de planning van de NOP een samengaan zien van de lay-out van de polder, het programma voor de inrichting en het beeld van een ideale plattelandscultuur in het ontwerp. De hiërarchische opzet van de polder, de behandeling van de randen en het centrum, de fijnmazige ontsluiting, het relatief grote aantal dorpen, de standaardisatie van boerderijen, schuren, erfindelingen en beplantingspatronen maaken de NOP tot één ding, een object dat van Lemmer tot Ramspol, van Urk tot Blokzijl herkend en gekend kan worden. De NOP is echter allang niet emer een plattelandsidylle. Door de voortgaande mechanisering is de werkgelegenheid in de agrarische sector sterk gedaald. Daarmee is een wezenlijk uitgangspunt van de oorspronkelijke inrichting van de polder verschoven. Het aantal dorpen, de grootte ervan en de aanwezige voorzieningen, waren immers afgestemd op het verwachte aantal landarbeiders dat nodig zou zijn op de omringende agrarische bedrijven. Deze verschuiving heeft dan ook directe gevolgen voor de ontwikkeling van de dorpen.
2. Dit artikel is een bewerking van mijn afstudeerproject aan de afdeling Bouwkunde van de TU-Delft, april 1988. Het project werd begeleid door Carel Weeber(stedebouw), Henk Engel (architectuur), Rogier Verbeek (constructie) en peter Lüthi (interieur).

luchtfoto, ca. 1960

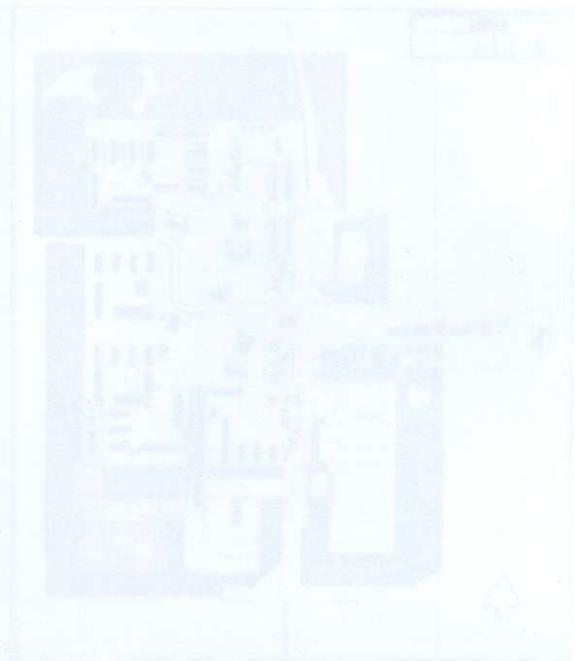
In mijn afstudeerproject wilde ik onderzoek doen naar de architectonische problematiek van de herstructurering van naoorlogse stedelijke gebieden.² Nagele leek mij een goede opgave, gezien het manifest-achtige karakter van het plan en de plaats die het inneemt in de ontwikkeling van architectuur en stedenbouw in de eerste naoorlogse jaren. Het programma heb ik ontwikkeld door bestaande tendenzen via eenvoudige modellen te extrapoleren.³ Het omvat de nodige woningen, zowel in de particuliere als in de sociale sector, een bejaardenoord, de reorganisatie van de niet-commerciële voorzieningen en de vestiging van enkele dienstverlenende bedrijven. De programma-onderdelen worden door verschillende groepen opdrachtgevers ontwikkeld: particulieren, gemeente, woningbouwverenigingen of projectontwikkelaars.

Het dorp

De stad is niet alleen een concrete maar ook een intellectuele *constructie*. Kennis over de stad kan worden verkregen door het bestuderen en analyseren van de verschillende stedelijke artefacten en onderzoek naar de idee van de stad. Dit is de ingang die is gevolgd om inzicht te verkrijgen in de opbouw van Nagele. Aangezien het dorp in één keer geconcipieerd is, is de intellectuele constructie van het dorp hier van essentieel belang. Het gaat dan niet zo zeer om de maatschappelijke betekenis die de ontwerpers aan het plan hebben toegedicht, maar om de wijze waarop het dorp als object gedacht was.

Het voorlopig ontwerp voor Nagele wordt in de periode 1948-49 gemaakt. In de plannen van de verschillende leden van 'de 8' worden drie ontwerp-thema's aan de orde gesteld die tegelijkertijd bewerkt worden. Het eerste thema is het vormgeven van de dorpsgemeenschap. Dit wordt formeel uitgewerkt in een centrale open ruimte, de spil van het dorp. Het tweede thema is de zonering. De te onderscheiden functies krijgen ieder een eigen zone toegemeten; het dorp is de organisatie van deze zones ten opzichte van elkaar. Het derde thema is structuur. De elementen uit de verschillende ontwerpvoorstellen worden samengebracht binnen een heldere structuur die het dorp tevens verankert in de situatie. In de periode 1950-52 ligt het werk min of meer stil. Rond 1952 wordt de architectengroep 'Opbouw' bij het ontwerp betrokken. In 1953 worden twee uitwerkingsvarianten gemaakt, waarin het woongebied verder gearticuleerd wordt.⁴

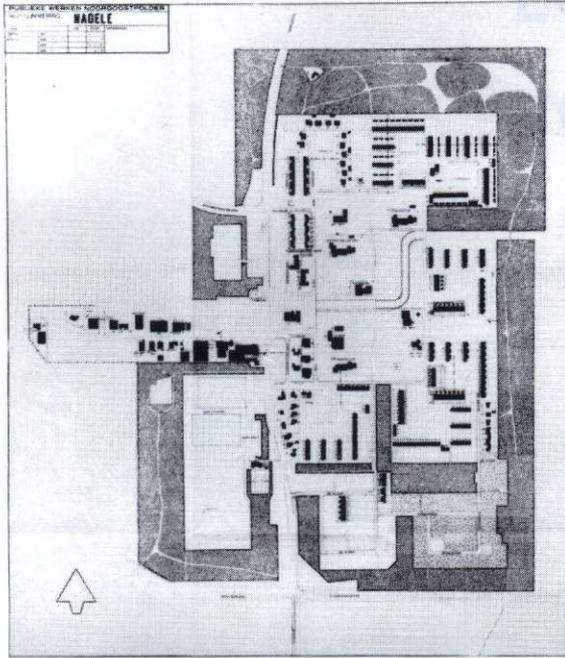
Het uitgevoerde plan, op basis van het definitief ontwerp uit 1954, kan worden uiteen gelegd in een aantal planlagen: functionele zonering, ontsluitingsstructuur, ruimtevorm en groenstructuur.

open middenruimte (foto Fas Keuzenkamp)

woonzone (foto Fas Keuzenkamp)

huidige situatie

3. VNG, 'Polder met perspectief, de analyse van de beleidsuitgangspunten voor een ruimtelijk beleid van de gemeente NOP', nota, 1981. Deze tendenzen zijn het relatief grote aandeel van ouderen in de bevolkingssamenstelling van de dorpen en het heersende bouwverbod in de buitengebieden, waardoor ouderen na bedrijfsbeëindiging naar de dorpen trekken. Deze speculaties zijn echter niet van doorslaggevend belang voor het afstudeerproject, dat immers de architectonische problematiek tot onderwerp heeft.
4. De ontstaansgeschiedenis van Nagele is elders uitvoerig beschreven. Z. Hemel, V. van Rossem, 'Nagele een collectief ontwerp', Amsterdam 1984; G. Andela, 'Nagele, luthof van het moderne bouwen', *Futura* 1982 nr. 6
5. Zie bijvoorbeeld ook Jan de Heer, 'Architectuur en serie', *Architectuur en Planning: Nederland 1940-1980*, Umberto Barbieri red., Rotterdam 1983, pp. 48-91.
6. De 8, 'Een plan voor het dorp Nagele', *Forum* 1952 nr.6/7, pp. 172-178, p. 176.

Deze planlagen blijken elkaar grotendeels te overlappen, wat de heldere opbouw van het dorp onderstreept. De elementen waaruit het dorp is opgebouwd zijn: de bosrand, de woonzone, de open middenruimte met scholen en kerken, het industriegebied, het kerkhof, de sportvelden en de strook met winkels en bedrijven.

De analyses van het dorp als intellectuele én als feitelijke constructie leiden tot vergelijkbare resultaten. Nagele is te lezen als een *compositie* van verschillende elementen. Deze elementen zijn over het algemeen ruimtelijke zones met een specifieke functie. De compositie kent een heldere opbouw. De verschillende elementen onderscheiden zich van elkaar door hun plaats binnen de compositie en door de hoedanigheid van de invulling; kerken en scholen zijn anders dan winkels of woningen. De ruimtelijke bepaling gebeurt niet zo zeer door gebouwen maar door het groen: bos, bomenrijen, lanen. Evenmin wordt het stadsbeeld bepaald door een specifieke architectonische esthetiek. Bij een dergelijke compositie is het slechts van belang dat de verschillende elementen zich op beeldniveau van elkaar kunnen onderscheiden. Het gaat er niet om *hoe* de verschillen zijn, maar *dat* er verschillen zijn. Hierin ligt de scheiding tussen stedenbouw en architectuur, die misschien kenmerkend is voor dergelijke naadloze stedelijke gebieden. De architectuur speelt slechts een rol in de wijze waarop zij verschillen kan maken.⁵

*'Gezocht is naar een dorp met een eenvoudige structuur, een dorp waarvan men het beeld gemakkelijk met zich omdraagt. Getracht is het mechaniek van een dorp beeldend te gebruiken en bewust te maken hoe een dorp in elkaar zit.'*⁶

De compositie is opgebouwd rond twee centraal gelegen zones, de open middenruimte en de winkel/bedrijven-strook. De open middenruimte verzamelt het wonen: alle woonbuurtjes liggen rond deze ruimte. De winkel/bedrijven-strook legt de verbindingen. Hier raken alle zones van het dorp elkaar en komen de belangrijkste wegen bijeen. In het hart van de strook ligt het café-restaurant, een gebouwtype dat ook in andere dorpen een vergelijkbare prominente positie inneemt. Deze zone is een soort transformator tussen het wonen en de rest van de polder: de ringweg aan de ene kant, de doorgaande routes aan de andere kant.

De huidige situatie verschilt echter aanzienlijk van de conceptie van deze zones in de oorspronkelijke plannen. Zo is bijvoorbeeld het open karakter van de middenruimte nogal vervaagd. De bebouwing, die aanvankelijk aan de westrand was geconcentreerd, is nu over de gehele ruimte verspreid. De versnippering van de open ruimte wordt nog eens versterkt door de dichte begroeiing rond de gebouwen. Ook bij winkel/bedrijven-strook is er een belangrijk verschil tussen de plannen en de huidige situatie. Uit de plannen blijkt dat het karakter van deze zone vooral wordt bepaald door de aanwezigheid van een parallelweg langs de doorgaande route en een homogene bebouwingsvorm die zich duidelijk onderscheidt van de invulling van andere zones. In de huidige situatie is dit karakter sterk vervaagd. De noordelijke parallelweg mist de verbinding met de doorgaande route en de bebouwingsvorm is niet homogeen: winkels in het zuiden, bedrijven in het midden en woningen in het noorden.

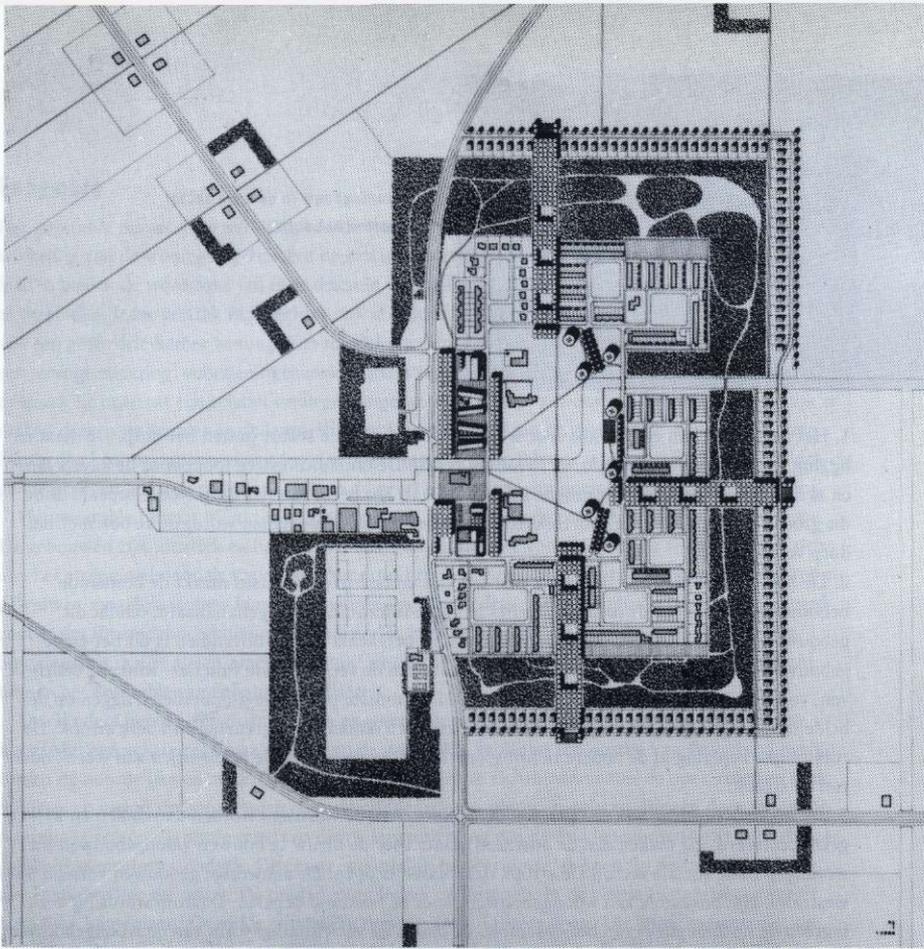
Het karakter van de twee centraal gelegen zones is veel minder uitgesproken dan was voorzien. De contrasten tussen deze zones en de overige elementen van de compositie zijn daardoor sterk afgenomen. Zo lijkt de winkel/bedrijven-strook op de woonzone en zijn de open stukken in de middenruimte wat maat betreft vergelijkbaar met de open ruimten in de buurtjes. Met de reductie van de verschillen neemt ook de intensiteit van de compositie af.

Monument?

Een paar jaar geleden heeft OD205, de stedenbouwkundig adviseur van de gemeente NOP, een uitbreidingsplan ten zuiden van het dorp ontworpen. In twee buurtjes zouden hier ongeveer 100 woningen in de vrije sector moeten verrijzen. Hoewel de voorbereidingen allang getroffen zijn, ligt het terrein nog vrijwel geheel braak. Binnen de gemeentelijke dienst wordt gefluisterd dat het verbod op hellende daken -ter bescherming van een modern dorpsgezicht- potentiële bouwers en bewoners afschrikt. Een huis is immers pas een huis wanneer het een puntdak heeft.

In het plan van OD205 wordt de *monumentale status* van Nagele aan de orde gesteld. De vraag is echter wat nu precies het monumentale van het dorp is. Volgens OD205 is dit kennelijk slechts de architectonische verschijningsvorm: de platte daken. Het plan negeert de stedenbouwkundige opbouw. De voorgestelde buurtjes zijn een slappe herhaling van de buurtjes in het bestaande dorp, de relatie met de open middenruimte is afwezig en ook de ontsluiting mist iedere helderheid.

Gezien de resultaten van de verschillende analyses ligt het veel meer voor de hand om de *stedenbouwkundige opbouw* van Nagele, de compositie, als het monumentale van het dorp te karakteriseren en niet zo zeer de architectonische invulling. Een van de conclusies was immers dat de architectuur slechts van belang is als middel om verschillen te maken.

uitbreidingsplan

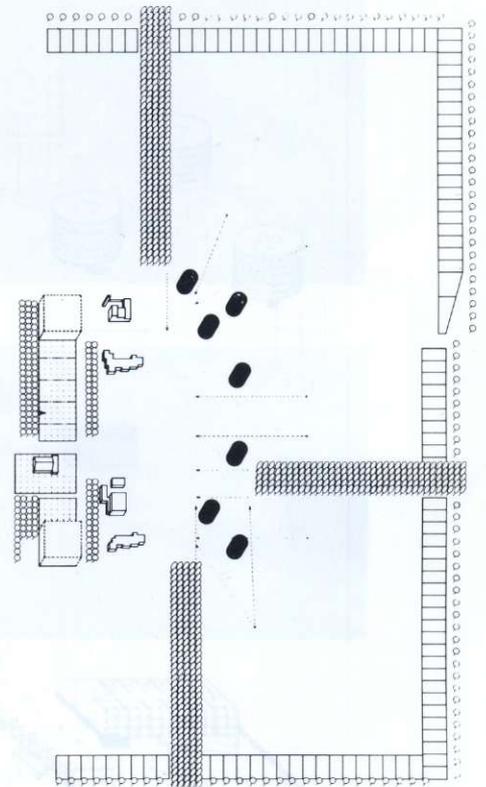
Transformatie

De ontwikkeling van stedelijke gebieden kan worden opgevat als een proces van transformatie. Bepaalde niveau's van de constructie van de stad blijven constant. Andere veranderen maar zijn nog als rest aanwezig. Vaak blijft de structuur min of meer gehandhaafd terwijl de invulling verandert. De plaats waar vroeger de vestingwerken van een stad lagen, is bijvoorbeeld meestal nog terug te vinden, omdat daar nu een park of een belangrijke ontsluitingsroute ligt. Het is ook denkbaar dat de aanwezige artefacten ongewijzigd worden opgenomen in een nieuwe compositie. Zij worden dan als 'ready-mades' gemonteerd in een nieuw geheel.

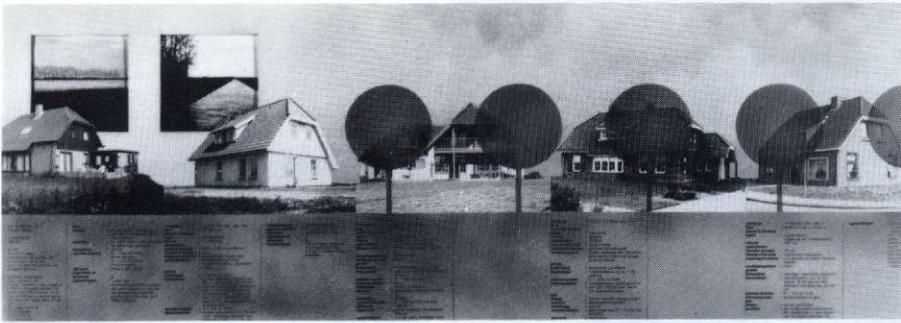
Op deze principes is mijn uitbreidingsplan voor Nagele gebaseerd. Aangezien het dorp een heldere compositie is met een duidelijke verhouding tussen stedebouw en architectuur, is het heel goed mogelijk om precies aan te geven wat verandert en wat constant blijft. Binnen de compositie kan de plaats van een zone worden gehandhaafd, terwijl de invulling ervan wijzigt. Een zone kan worden benadrukt of uitgebreid. Nieuwe elementen kunnen worden toegevoegd, om zo tezamen met de bestaande en gewijzigde elementen een nieuwe compositie te vormen. De ont koppeling van architectuur en stedebouw maakt het ook mogelijk om ruimte te geven aan het banale. Zo kunnen de contrasten tussen de verschillende elementen worden aangescherpt, waardoor het plan aan kracht wint. Op deze wijze is het mogelijk een nieuwe situatie te realiseren waarin het oorspronkelijke plan nog steeds aanwezig is - waar het monumentale karakter van Nagele wordt gerespecteerd.

De ingrepen

De mate waarin het bouwproces en de architectonische verschijningsvorm beheerst kunnen worden, hangt samen met de opdracht situatie. De sociale sector is door haar aard in hoge mate beheersbaar, terwijl de particuliere sector zich zoveel mogelijk onttrekt aan beheersing. Een stedebouwkundig plan zou bij het vaststellen van de verschillende planonderdelen uit moeten gaan van de specifieke opdracht situaties. Van belang is dat een stedebouwkundig plan aangeeft *wat* wordt gereguleerd en in hoeverre dit architectonisch moet worden bepaald. De inrichting van het openbaar groen, in hoge mate beheersbaar, wordt zo een belangrijk onderdeel van een stedebouwkundig plan. Dit plan bestaat uit drie ingrepen, die ieder verbonden zijn met een specifieke opdracht situatie en verschillen in de wijze waarop zij architectonisch bepaald zijn.

de ingrepen

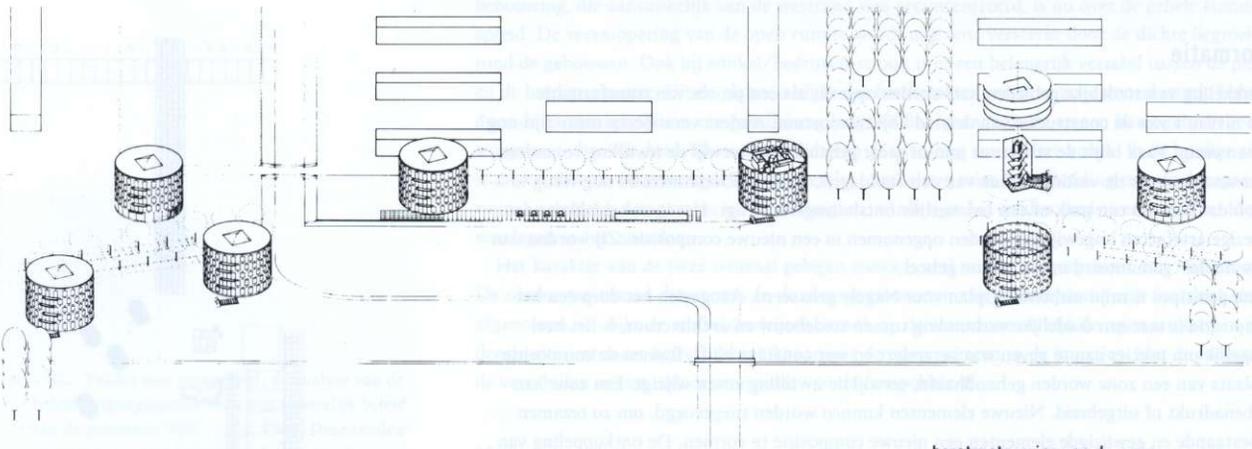
woningbouw in de vrije sector
buiten het dorp

7. Deze gebouwen dienden als katalysatoren in de ontwikkeling van het gemeenschapsleven in de nieuwe dorpen.

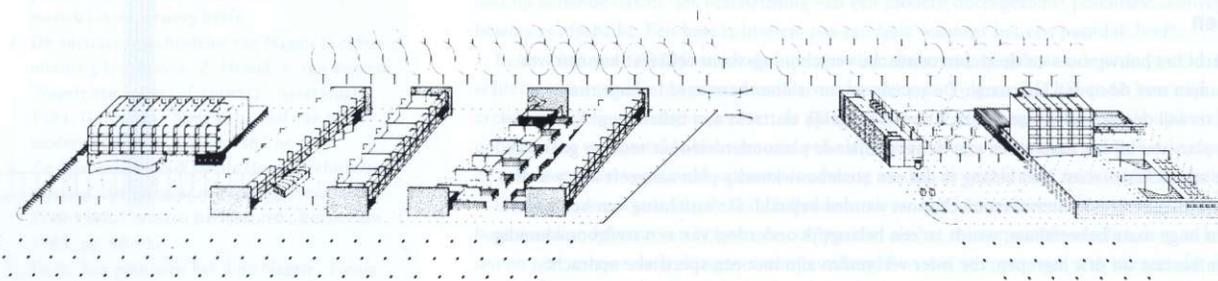
1. Het toevoegen van een strook voor woningbouw in de vrije sector buiten het dorp. De maat en ligging van de kavels is bepaald; de invulling is vrij. De ontsluitingsweg loopt voor de kavels langs en is met bomen beplant. Dit groene scherm bepaalt het beeld van het dorp wordt bepaald door dit groene scherm. Met het doortrekken van de bestaande bomenlanen wordt de strook met het dorp verbonden.

2. De herstructurering van de strook met winkels en bedrijven. In fases maakt de bestaande bebouwing plaats voor de nieuwe. Slechts het café-restaurant blijft gehandhaafd, omdat dit bouwtype in de NOP een bijzondere historische betekenis heeft.⁷ Bovendien is dit het enige gebouw in Nagele met een hellend dak. De plaats van de verschillende functies -winkels, bedrijven, voorzieningen, bejaardenoord- is bepaald. De grootste programma-onderdelen liggen op de beide uiteinden. Zij vormen door hun bouwmassa een duidelijke begrenzing van deze strook. De ruimtelijke bepaling in de andere richting ontstaat door de bestaande bomenrijen aan weerszijden van de strook.

3. De herstructurering van de open middenruimte. Aan de westrand worden de scholen en kerken geconcentreerd. Zij maken aan de ostrand plaats voor de nieuw te bouwen woongebouwen met woningen in de sociale sector. De strook daartussen is open. De aanwezige gebouwen vormen de westrand. Het ensemble van woongebouwen moet de ostrand bepalen. Daarom wordt bij deze ingreep de hoedanigheid van het ensemble, de plaats en verschijningsvorm van de woongebouwen in hun onderlinge samenhang, vastgelegd. Dit is nader uitgewerkt.

herstructurering van de open
middenruimte

herstructurering van de strook met
winkels en bedrijven

Ensemble

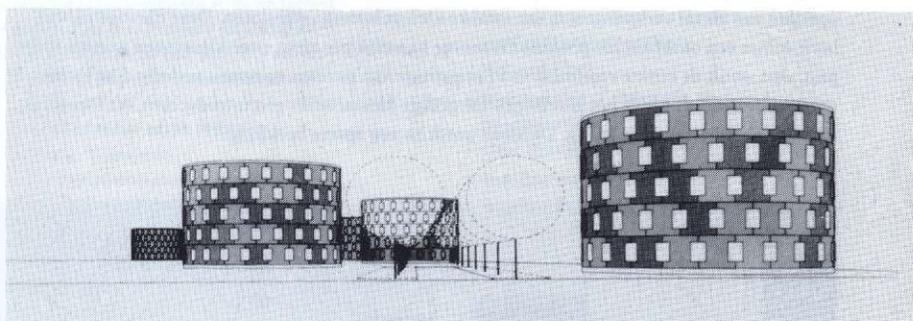
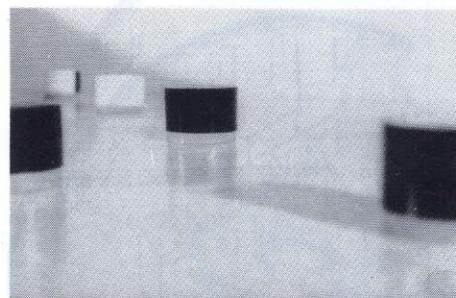
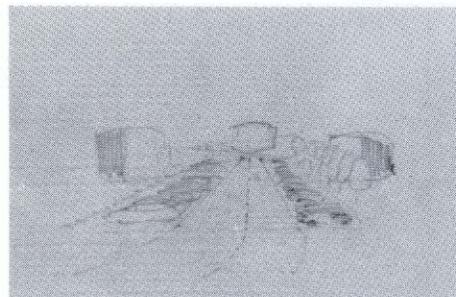
Het ensemble omvat ongeveer 40% van de woningen die in het programma zijn voorzien. De ontwikkeling van de woning is gebaseerd op een idee over comfort. Dit is uitgewerkt door de mogelijkheid te bieden de woonzone vrij in te delen in verschillende vertrekken en deze onderling ruimtelijk te verbinden. Ieder vertrek moet echter ook afzonderlijk ontsloten kunnen worden. Er is uitgegaan van een grote drie-kamer woning. Een middel om deze flexibiliteit te realiseren is het hanteren van een strenge zonering: voorzieningszone, ontsluitingszone, woonzone met verbindingzone langs de gevel. Er ontstaat een relatief ondiepe, lange woning. Om de gewenste flexibiliteit te mogelijk te maken dragen de wanden in de langsrichting. De afstand tussen de gevel en de wand van de kern kan in één keer overspannen worden. De opzet van het woongebouw is zo uiterst simpel. Een dragende gevel en een dragende kern, tussen de gevel en kern de woningen, in de kern de ontsluiting.

Het ensemble bestaat uit zeven woongebouwen, parallel aan de zeven buurtjes in de woonzone. De gebouwen zijn identiek en hebben een eenvoudige, heldere vorm. De ronde vorm onttrekt zich aan het streng orthogonale regiem dat het dorp beheerst en maakt een vrije plaatsing van de woongebouwen mogelijk. Tevens kunnen de woningen binnen deze vorm optimaal worden georiënteerd zonder dat dit stedenbouwkundige consequenties heeft. De herhaling van identieke, eenvoudige bouwmassa's is niet alleen praktisch vanuit productie-overwegingen, maar is ook een middel om binnen het ensemble samenhang te realiseren.

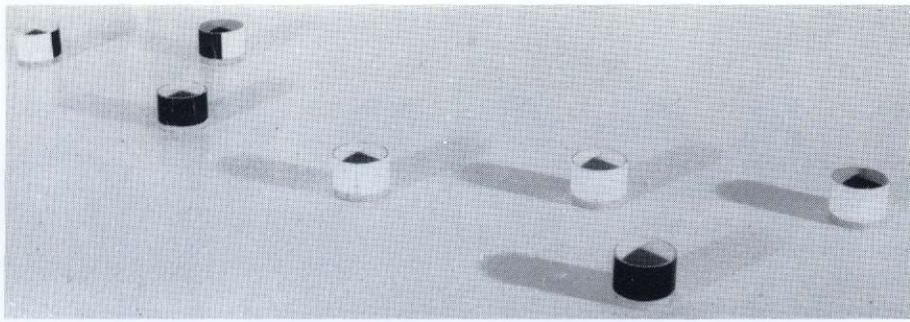
De cilinders hebben een diameter van ongeveer tweeëntwintig meter en zijn vijf verdiepingen hoog. Met een zekere regelmaat zijn ze op de grasvlakte geplaatst ten oosten van de verbindinglijn tussen de noordelijke en zuidelijke bomenlaan. De directe zichtlijnen vanuit de open ruimten in de buurtjes en vanuit de bomenlanen naar de middenruimte zijn open gelaten. Binnen deze randvoorwaarden is een configuratie ontstaan die de lengterichting van de middenruimte in vijf min of meer gelijke tussenruimtes opdeelt. De eerste, noordelijk tussenruimte, is open. In de tweede en derde tussenruimte ligt het water. De poldersloten liggen op de assen. In de vierde tussenruimte ligt de oostelijke bomenlaan. De vijfde, zuidelijke tussenruimte, is weer open. Dit komt overeen met de oorspronkelijke maatvoering van de open middenruimte, gebaseerd op 5x3 kwadranten. Ook de indeling van de middenruimte in de andere richting, de drie stroken, sluit hier op aan. Er is dus een heimelijke relatie tussen de situatie en het ontwerp; de maatopbouw van de open middenruimte is parallel aan de configuratie van de cilinders.

Binnen de configuratie zijn vier groeperingen te onderscheiden. Een rand aan de weg, een rand aan de middenruimte, een gebied tussen de drie cilinders in het noorden en een gebied tussen de twee cilinders in het zuiden. Eén cilinder is altijd onderdeel van meerdere groeperingen. Door de groeperingen vorm te geven, wordt de samenhang tussen de verschillende cilinders, en daarmee het ensemble, benadrukt. Een middel om deze samenhang te realiseren is de gevelbehandeling. Hiervoor is een simpel zwart-wit model gehanteerd. Dit model gaat uit van twee verschillen in de gevelbehandeling, bijvoorbeeld door kleur of materiaal, die gelijkgesteld worden aan zwart of wit. Binnen het model zijn drie posities mogelijk: alles is zwart, alles is wit, of de reeks is om en om zwart en wit. Aangezien een cilinder onderdeel is van meerdere groeperingen is het mogelijk dat deze aan de ene zijde wit en aan de andere zijde zwart is. De verschillende groeperingen binnen de configuratie zijn als volgt vormgegeven: de beide randen zijn om en om zwart en wit, het ene tussengebied is wit en het andere tussengebied is zwart. Uiteindelijk is het zwart-wit model uitgewerkt door de toepassing van twee kleuren: blauw en groen. De kleuren van een weids en uitgestrekt polderlandschap.

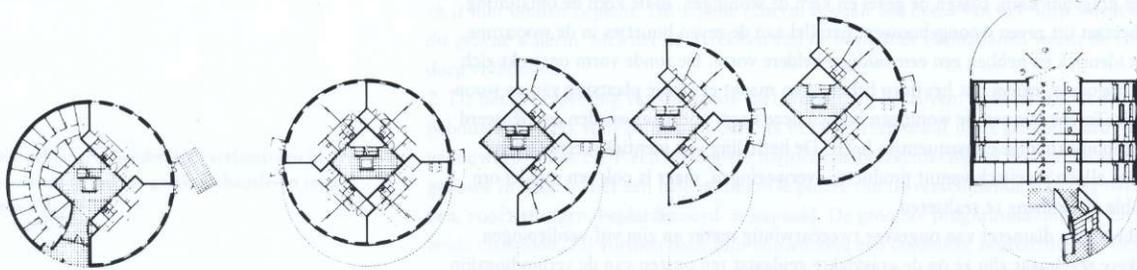
De oplossing van het parkeren ondersteunt de vormgeving van de groeperingen. De drie cilinders in het noorden delen samen een parkeerplaats die tussen de cilinders op de grasvlakte ligt. De zijden van de cilinders die naar de parkeerplaats zijn gericht, zijn blauw. In de as van een verderop gelegen cilinder -eveneens blauw- ligt de rijstrook van de parkeerplaats. Dit effect wordt nog eens versterkt door de kleine fruitboompjes die aan weerszijden van de rijstrook zijn geplant en zo de blik op deze cilinder kaderen. Zo delen ook de twee cilinders in het zuiden samen een parkeerplaats. Hier is de kleur groen en ligt de parkeerplaats in de as van een groene cilinder. De parkeerplaats voor de twee middelste cilinders ligt direct aan de ringweg rond de middenruimte. Deze parkeerplaats is ook met fruitboompjes beplant.

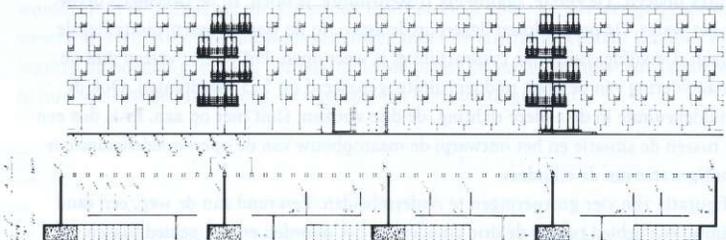
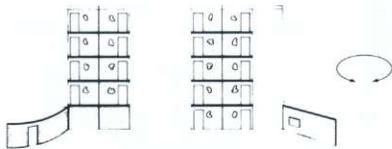
ensemble, 'groene' parkeerplaats

zwart-wit model

plattegronden en doorsnede,
1:1000

kern, gevel en principe-
plattegrond, 1:1000

Ook het gevelbeeld is vooral vanuit het denken over het ensemble ontwikkeld. Het gevelvlak zou continu moeten zijn, een scherm, om zo het objectmatige karakter van de cilinders te benadrukken. Een gevelvlak is de ordening van allerlei bouwkundige elementen. Deze elementen op zich kunnen nauwelijks een continuïteit van het gevelvlak realiseren. Wanneer de elementen echter worden opgenomen in een patroon, dan lukt dit wel. De herhaling is krachtig genoeg om een continu beeld te maken.

De gevel bestaat uit geprefabriceerde, dragende panelen. Productie-overwegingen noodzakten tot standaardisatie en herhaling. Het basismateriaal voor het gevelbeeld bestaat uit een paneel en een raam. Door de ramen ten opzichte van elkaar te laten verspringen ontstaat een eerste patroon. Een tweede patroon, waarin de H-vormige panelen ook ten opzichte van elkaar verspringen, ontstaat door het raam niet in het paneel op te nemen maar tussen de panelen te plaatsen. Beide patronen versterken elkaar en vormen een dynamisch, maar strikt regelmatig gevelbeeld.

De panelen hebben een toplaag van gekleurd terrazzo. Een paneel heeft één kleur, die wordt genuanceerd door de kleurschakeringen in het terrazzo. Zo wordt voorkomen dat de gevel volledig abstract wordt; een zekere materialiteit blijft zichtbaar. Wanneer een cilinder zowel een blauwe als een groene zijde heeft, ontstaat het probleem van de kleurscheiding. Doordat de panelen ten opzichte van elkaar verspringen, is een strakke kleurscheiding uitgesloten. Deze onmogelijkheid bezit echter een onverwachte potentie. Wanneer namelijk per kleur twee kleurtonen worden toegepast, dan wordt de strikte regelmaat van het patroon van panelen en ramen volledig doorbroken. Er ontstaat een extra orde in het gevelbeeld. De grillige kleurscheidingen introduceren het toeval binnen een uiterst strenge ordening. De kleur wordt zo een aparte beeldlaag.

woningen

